

Yrd. Doç. Dr. Gülten KÜÇÜKBASMACI
Kastamonu Üniversitesi

MANAS DESTANI'NDA İLİŞKİ SÖZLERİ

Dil ve kültür arasında ayrılmaz bir ilişki vardır. Dil, kültürün hem bir ögesi hem de kültürün en önemli taşıyıcısıdır. Dolayısıyla dil; maddi kültür unsurların kuşaklar arasında aktarılmasında bir araç işlevi gördüğü gibimilletlerin manevi özellikleri, karakterleri ve dünyayı algılama biçimleri de dillerinde tespit edilebilir. Kültürde ne varsa dilde vardır. Humbolt'a göre milletlerin dünyayı algılayışları kelimelerin anlamlarında ortaya çıkar. Günlük hayatta insanların birbiriyle kurduğu iletişim sırasında belli zamanlarda ve belli durumlarda söylenmesi gelenek haline gelen sözler bulunmaktadır. Bu sözlere "ilişki sözleri" ya da "kalıp sözler" denmektedir. Çocuğu olanlara söylenen sözler; hastaya söylenenler; ölüm üzerine cenazenin yakınlarına söylenen sözler; iş üzerindeki birine söylenenler; gurbete çıkan veya gurbetten gelenlerin yakınlarına söylenenler; yemek yiyene söylenenler; yeni bir kıyafet, ev vb. alanlara söylenen sözler gibi pek çok durumda dile getirilen kalıp sözler

bulunmaktadır. Bu sözlerin dua unsurlarını da içerdiği görülmektedir. Türkçede ilişki sözleri çeşitli ve pek çok dile oranla zengindir. Bu durum Türk toplumunda insanlar arası ilişkilerin daha sıkı oluşuyla açıklanmaya çalışılmıştır. İnsanlar arası iletişimde belli durumlarda kullanılan bu sözlerde bireyler arası ilişkilerdeki nezaket, saygı, tevazu gibi değerler ve Türk insanının dünyayı algılayış biçimi karşımıza çıkmaktadır. Buradan yola çıkarak bildiride Manas Destanı'nın Türkiye Türkçesindeki tercümelerinde ilişki sözleri tespit edilmiştir. Edebî metinler bir dilin tüm incelikleriyle işlenip karşımıza çıktığı eserlerdir. Dolayısıyla edebî metinler bir milletin kültürünün yeni nesillere aktarılmasında önemli rol oynarlar. Kırgız Türklerinin aynası durumunda olan Manas Destanı'nın söz varlığı "ilişki sözleri" açısından incelendiğinde çok zengin olduğu görülecektir.

Anahtar Kavramlar: Kültür, Manas Destanı, ilişki sözleri.

Yrd. Doç. Dr. M. Onur HASDEDEOĞLU
Kastamonu Üniversitesi

DESTAN KAHRAMANLARININ GÖRSEL YANSIMALARI BAĞLAMINDA MANAS DESTANI ÖRNEĞİ

Destanlar, kültürlerin nesilden nesillere aktarılması ve toplumsal hafızaların oluşumunda önemli bir rol oynar. Kırgızların millî destanı olan Manas Destanı, Kırgız halkının yaşayışını, folklorunu, gelenek ve göreneklerini, beşeri ilişkilerini analiz edebileceğimiz önemli bir kültür varlığıdır. Bununla birlikte -çocuklar için hazırlanmış olanları başta olmak üzere-

günümüzde yayıma hazırlanan Manas Destanı kitaplarında çeşitli görseller yer alır.

Bu bildiride, yayımlanmış Manas Destanı metinlerinde kullanılan resimlerden yola çıkarak, destan kahramanlarının kitap görsellerine yansımaları incelenecektir. Çalışmanın temelinde, bu görsellerde dikkat çeken, Kırgızların geleneksel yaşam

kültürüne ilişkin yapılan vurgulamalar, kullanılan savaş aletleri, Kırgız folklorunun yansımaları yer alacaktır. Kitaplarda kullanılan bu görseller yorumlanarak,

genelde destanların; özelde ise Manas Destanı'nın kültürlerin gelecek nesillere aktarılması bağlamındaki önemi tartışılacaktır.

Okt. Osman EROĞLU
Kastamonu Üniversitesi

MANAS DESTANI'NDAN HAREKETLE KIRGIZ TOPLUMUNDA KADININ YERİ VE GÖREVLERİ

Destanlar, teşekkül ettikleri toplumların psikolojik ve toplumsal dinamiklerini barındırmasıyla millet karakterlerinin çiziminde önemli roller oynar. Bireylerden hareketle toplumsal algıları yansıtır; geçmiş, hal ve gelecek düzleminde kültür aktarımını sağlar. Türk tarihi içerisinde derin bir kültüre sahip Kırgızların toplumsal prototipini oluşturan Er-Manas ve dört kuşak Kırgız hanedanının anlatıldığı “Manas Destan”ı da içerdiği zengin folklorik unsurlarla, merkeze Cakıp Han'ın hanedan soyunu alarak Kırgız toplumuna uzanır; bu sayede destanı dinleyen/okuyanlara Kırgız sosyo-kültürel yapısı hakkında kıymetli bilgiler verir.

Hanedan kavramının içerdiği eril mantığın yanında hanedanın devamlılığını ve bekasını sağlaması bakımından

“kadın”ın değeri de göz ardı edilmemelidir. Özellikle Manas hanedanındaki *Aydar Han kızı Çıyırdı, Bağdı dölet-Baybiçe, Temirhan Kızı Kanıkey, Akın kızı Ay Çürek* gibi kadınlar, Kırgız kadınlarının örnek tipi olarak destanda iyice belirginleşirler. Doğurganlık, ahlak, erkeğine destek, cesaret-savaşçılık ve toplumsal düzeni sağlama özellikleri kadınların ailede/toplumda erlerden sonra anılmalarına vesile olur. Bu çalışmada daha önce sıklıkla “alp kadın” tipi olarak değerlendirilen Manas Destanı'ndaki Kırgız kadınları annelik, eşlik, kız çocukluk vs gibi farklı rolleriyle birlikte değerlendirilecek; destandaki erkeklerin kadınlara bakış açısından hareketle Kırgız kadınlarının toplumdaki yeri ve görevleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Kastamonu Üniversitesi

TÜRK KÜLTÜRÜNDE“YADA TAŞI” KULLANIMI VE MANAS DESTANI

ÖZET

Yada taşı, Türk kültüründe daha çok yağmur yağdırmak için kullanılan bir

The use of “yada stone” in turkish culture and the epic of manas abstract

taştır. Yağmur taşı olarak da zikredilen bu taşın kaynaklardanüzgar estirmek, fırtına çıkarmak, tolu ve kar yağdırmak için de kullanıldığına dair bilgiler de bulunmaktadır.Yada taşına farklı Türk boylarında sata, cada, cay, yede, ceda, cadı ve yeda gibi adlar verilmiştir. Eski Türklerde kullanılan bu taşın son dönem Türk kültüründe de izlerine rastlanır. Arşiv belgelerinde farklı tarihlerde yapılan Osmanlı-Rus savaşlarında yada taşının kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. Türk kültüründe köklü bir yere sahip olan yada taşının Manas Destanında da kullanıldığı dikkat çekmektedir¹.

Bu çalışmada Türk kültüründe yada taşının yeri ve manas destanında kullanım şekli hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar kelimeler: Yada Taşı, Manas Destanı, Türk Kültürü, Yağmur.

Yada stone is mainly used as a means to demand rain in Turkish culture. There is some information in literature about the use of this stone, which is also called the rain stone, so as to get the wind to blow, get the storm to break out and have the hail and snow start. Yada stone is called differently in different Turkish tribes as sata, cada, cay, yede, ceda, cadı and yeda. The tracks of the use of this stone are also found in recent Turkish culture although it was used in the old Turkish tribes. When the archives were examined, some information was found regarding the use of this stone in Ottoman-Russian wars realised in different periods. It is worth noting that yada stone, which has a deep seated place in Turkish culture, was also mentioned in the Epic of Manas.

In this study, information is given about the place of yada stone in Turkish culture and the way it's used in the epic of manas.

Keywords: Yada Stone, the Epic of Manas, Turkish Culture, Rain.

Yrd. Doç. Dr. Sevda ÖZKAYA
Kastamonu Üniversitesi

MANAS'TAN ANADOLU ALPERENLERINE

¹ Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kastamonu-TÜRKİYE

(ALP TIPINDEN ALPEREN TIPINE KAHRAMANLARIN TÜRK SİYASİ – SOSYAL TARİHİNDEKİ YERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME)

Tarihe yön vermiş ve aslında onu var etmiş şahsiyetlerin ortaya çıkışında dönemin siyasi, sosyal ve iktisadi özelliklerinin oldukça belirleyici etkisi göz ardı edilemez. Bu şahsiyetlerin toplum hafızasından silinmesi tarihi şuurun da kaybolması anlamına gelir. Edebi metinler söz konusu tarihi kişiliklerin yaşatılması ya da unutulmamasında etkili bir yöntem olmakla birlikte bu konuda yapılacak siyasi-sosyal tarih araştırmaları da destanlarda, efsanelerde, hikâyelerde yer alan idealize kişilerin reel değerlerini ortaya koymak bakımından gereklidir.

İslamiyet öncesi Türk tarihini anlatan metinlerde sıkça karşımıza çıkan “Alp” tipi İslamiyet’in kabulü ile birlikte “Alperen” tipine dönüşmüş, Asya’da yüzlerce yıl değişmeden varlığını sürdüren ve coğrafi şartlara bağlı olarak gelişen atlı göçebe kültürün yarattığı “kahraman” - “alp tipi” aslında İslamiyet’in kabulü ile çok büyük değişikliklere uğramamıştır. Burada belirtmek gerekir ki; söz konusu karakterler ait oldukları kültürün hiçbir unsurundan bağımsız olarak gelişmezler, ister gerçek kişiler ister idealize kişiler olsun yaşadıkları coğrafyanın kendilerine sunduğu imkânlar ölçüsünde özellikler taşırlar. Zira mekân-

coğrafya, milletlerin karakterini, tarihini şekillendiren unsurların başında gelmektedir. Buna bağlı olarak Asya’da ve daha sonra Türklerin yayıldıkları sahalarda karşılaştıkları din ve kültür unsurlarının tesirinde bir takım değişmelere uğrayan kahraman, lider tipleri öz itibariyle ve milletin onlara yüklediği misyonlar bakımından büyük değişikliklere uğramamıştır.

Tebliğimizde yukarıda sözünü ettiğimiz asli unsurlar göz önünde bulundurularak “Manas” ın Türk siyasi-sosyal tarihi içerisinde ifade ettiği anlam ve taşıdığı görev ile bir iskân politikasının parçası olarak Anadolu’nun Türkleşmesi-İslamlaşması vazifesini üstlenmiş “alperen”lerin benzerliklerini, Türk tarihi içerisinde siyasi ve sosyal rollerini değerlendirmeye çalışacağız. Dolayısı ile Türk milletinin tarih boyunca var olmasını sağlayan sebepleri, mücadelesini ve bunun da ötesinde büyük devletler kurmak ve büyük coğrafyalara egemen olmak ülküsünün her dönem geçerliğini korumasını milli şuur, kültür ve tarihi gerçeklikler ışığında, milli bir kahraman olarak Manas’tan alperenlere uzanan çizgiyi ortaya koymaya çalışacağız.

Yrd. Doç. Dr. Yasin ŞERİFOĞLU
Kastamonu Üniversitesi

İSA CUMABEKUULU (1884-1970) VE YAYINLANMAMIŞ BİR SEMETEV VARYANTI

İSA CUMABEKUULU, 1884 yılının sonbahar aylarında Kırgızistan’ın eski adıyla Tıyan-şan, şimdiki adıyla Narın bölgesinde bulunan Çeçey kasabasına bağlı Cerge-Tal adındaki köyde dünyaya gelmiştir. Buradaki çocukluk ve gençlik

yılları oldukça rahat ve mutlu geçen Cumabekuulu, 1916 yılında Rusya’nın bölgeyi işgal etmesiyle, beraber yaşadığı köylüler ve ailesiyle birlikte buradan kaçarak Çin’in hâkimiyeti altındaki Doğu Türkistan bölgesinde, yoğun olarak

Uygurlar'ın yaşadığı Küçör adında bir yerleşim yerine gelip yerleşmiştir. Bu zorunlu göçle birlikte Narın'daki rahat yaşam koşulları yerini sefaletin, yoksulluğun getirdiği sıkıntılı bir yaşama bırakmıştır. Cumabekuulu burada, Uygurlar'ın tarla işlerinde çalışarak geçimini sağlamaya çalışmıştır. Bu bölgeye geldikten bir yıl sonra babasını kaybetmiş, büyük zorluklara katlanarak ailesinin bütün fertlerine bakma sorumluluğunu üstlenmiştir. Bir süre daha bu bölgede kalan Cumabekuulu, içindeki vatan özlemine daha fazla katlanamayarak 1917 yılının kış aylarında çok zorlu bir yolculuktan sonra doğup büyüdüğü topraklara, Narın bölgesindeki Çeçey kasabasının Dokuz Bulak köyüne geri dönerek hayatının geri kalanını burada geçirmiş ve 1970 yılında burada ölmüştür.

İsa Cumabekuulu'nun, Manas veya Semetey'i anlatmaya hikâyesi kendisinden yapılan derlemeler ışığında şu şekilde özetlenebilir: “Bir gün, yaşadığı bölgedeki başka bir köye gitmiş, orada bir süre kaldıktan sonra geri dönerken yolda beyaz bir ak üy (geleneksel Kırgız evi) görmüştür. Cumabekuulu hem giderken hem de dönerken aynı yolu tercih ettiği halde giderken yolda böyle bir evin olmadığını, dönerken karşısına çıktığını görünce çok şaşırmıştır. Bir süre evin etrafında dolandıktan sonra merak ettiği için daha fazla dayanamayıp içeri girmeye karar vermiş, biraz da tedirgin bir şekilde evin kapısından içeri girmiştir. İçerd

e ak sakallı, güzel kıyafetli, nur yüzlü bir ihtiyar oturmakta ve kendisini içeri davet etmektedir. Gördükleri karşısında heyecanlanan Cumabekuulu, selam vererek bir kenarda oturmuş ve ak sakallı, nur yüzlü bu ihtiyarla sohbet etmeye başlamıştır. İhtiyar kendisine bazı ikramlarda bulunduktan sonra; “sen Manasçı olacaksın, Manas’ı anlatacaksın” demiş”. Bu olayla ilgili daha sonra neler yaşadığını hatırlamadığını söyleyen Cumabekuulu, yolda uyur halde yataarken civardaki insanların kendisini alıp eve getirdiğini ve bu yaşadıklarından sonra da Manas anlatmaya başladığını belirtmiştir².

Bu ifadeler bize, âşık edebiyatında sıklıkla karşılaştığımız “rüya görme ve pir elinden bade içme” motiflerini hatırlatmakta, Türk dünyasının dört bir yanında ozanlık, âşıklık, akınlık geleneğinin aynı olduğu, uzun yıllar farklı bölgelerde yaşasalar da aynı gelenekten beslenen insanların geleneğin kendilerine bıraktığı mirası, mekân ve zaman farklılığı gözetmeksizin yaşattıklarını göstermektedir.

Cumabekuulu, daha sonra kendi ifadesiyle Tüköm (Kıdıralı) adlı birinin, yaşadığı bu olayları takip ettiğini ve kendisine bir kurban kesip iyi Manasçı olması için halktan dua almasını tavsiye ettiğini söylemektedir.

Cumabekuulu’nun Manasçılığı, Tıyan-Şan bölgesinde; Tınbek, Togolok Moldo, Osmonkul, Sagınbay gibi Manasçıların tesirinde gelişmiştir. İsa Cumabekuulu’nun, yaşadığı yıllarda hem Manas’ı hem de Semetey’i eksiksiz olarak anlattığı/söylediği bilinmektedir,

ancak hayatta olduğu zamanlarda kendisinden sadece 35000 mısralık Semetey bölümü derlenmiş, Manas bölümü ise derlenememiştir. Cumabekuulu’nun Manasçı’dan ziyade Semeteyci olarak anılmasında bu durumun etkili olduğu düşünülebilir.

1997 yılında yayınlanan “Semeteyci İsa Cumabekuulu” adlı kitapta, onun hem Manas’ı hem de Semetey’i eksiksiz olarak söyleyebildiği/anlatabildiği ifade edilmektedir. Onun, Semetey’i çok büyük Manasçılar’dan öğrendiği, diğer Manasçılar veya Semeteyciler gibi destana herhangi bir ilave yapmadığı, destanın aslını bozmadan saklayabilen ve onu aslına uygun bir şekilde söyleyebilen bir özelliğe sahip olduğu söylenmektedir. Cumabekuulu’nun Manas ve Semetey’den başka, Canıl Mirza, Er Töştük, Kurmanbek, Gedaykan gibi daha küçük destanları da söylediği/anlattığı ifade edilmektedir.

Kırgız Türklerine ait hemen her şeyi içinde barındıran Manas Destanı, Çokan Velihanov’un ifadesiyle bir *Kırgız ansiklopedisidir*. Sözlü edebiyat geleneğinin dünyada bilinen en uzun destanı olma özelliğine sahip olan Manas’ın, bugüne kadar elimize ulaşan elli civarında varyantı vardır. Bu çalışma, bugüne kadar Türkiye’de yayımlanmamış olan İsa Cumabekoğlu’nun anlatılarına dayanmaktadır. İsa Cumabekuulu’nun Semetey varyantı iki farklı araştırmacı tarafından derlenmiştir. Semetey varyantının bir bölümü 1959 yılında Tokan Kaziyev tarafından, tamamı ise 1966 yılında Sapar Begaliyev tarafından derlenmiştir. Bu varyantın tamamı üzerinde birkaç çalışma dışında ciddi bir inceleme yapılmamıştır. 2002–2003 yıllarında destanın 253 sayfalık Semetey bölümü üzerinde, tarafımızca hazırlanmış yüksek lisans çalışmasından hem Cumabekuulu hakkında hem de onun varyantı hakkında bilgi sahibi olma şansını yakalamış olduk.

Bu varyantta, destanda geçen olaylardan bazılarının söyleniş/anlatılış sıralamasının değiştiğini görüyoruz. Örneğin Semetey’in Talas’a gelip büyük babası Cakıp’ı, amcaları Abıke ve Köböş’ü, babası Manas’ı da sırtından vuran kırk savaşçı yoldaşını ortadan kaldırdıktan sonra Kançoro ve Gülçoro’yu yanına alıp Konurbay’a karşı savaş ilan etmesi, diğer Semeteyciler’de Semetey’in Ayçürök ile evlenmesinden sonra olan olaylar bölümünde anlatılırken; Cumabekuulu varyantında bu bölüm Semetey’in Ayçürök ile evlenmesinden önce

² Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi
yserifoglu@kastamonu.edu.tr

anlatılmaktadır.

Bununla birlikte diğer Semeteyciler'in anlatılarında olan bazı olayların Cumabekuulu varyantında ya kendisinden derlenmediği veya anlatılmadığı görülmektedir. Örneğin Semetey ile Manas'ı öldüren Kongurbay'ın birkaç defa karşı karşıya gelmeleri ve Semetey'in Konurbay'ı öldürmesi diğer Semeteyciler'in anlatılarında yer bulurken Cumabekuulu'nun 1994'te yayınlanan varyantında yer almadığı görülmektedir. Bunların dışında genel olarak diğer varyantlardan önemli bir değişiklik göze çarpmamaktadır.

Cubakeuulu'na ait Semetey varyantının son kısmı eksik olsa da yeni bir varyantın bilim camiasına tanıtılmasının önemli olduğunu düşünerek bu varyantı Türkiye Türkçesine aktararak neşretmeye karar verdim.

Bu çalışmada; İsa Cumabekuulu'na ait Semetey varyantının bir tarafta latin harflerine, diğer tarafta da Türkiye Türkçesine aktarılmış hali bulunmaktadır. Metnin Kırgız Türkçesiyle latin harflerine aktarılmış bölümünde Kırgız Türkçesi imlasına, Türkiye Türkçesine aktarılmış bölümünde de Türkiye Türkçesi imlasına sadık kalınmıştır. Ayrıca Kırgız Türkçesindeki özel isimlerin aktarılmasında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu iki bölümün özellikle karşılıklı yerleştirilmesinin amacı, metnin aktarımının daha iyi anlaşılması bakımından okuyuculara kolaylık sağlanmasıdır.

Aktarılan metnin bir destan metni olması bakımından özellikle; sözlerin metne bağlı anlamlarını mümkün olduğunca değiştirmeden metinde anlatılan olayların akışını bozmamak, Kırgız Türkçesindeki kafiye düzenini Türkiye Türkçesinde de sağlamak çalışmanın en zorlayıcı kısmını oluşturuyordu. Bu bakımdan belki bazı bölümlerde anlamı değiştirmemek adına kafiye düzenini, bazı bölümlerde de kafiye düzenini bozmamak adına anlamı feda etmiş olabilirim. Her çalışmanın, yapılacak eleştiriler veya önerilerle değerlendirileceğini düşündüğümden bu çalışma ile ilgili konunun uzmanlarının yapacağı katkıları sabırsızlıkla beklediğimi de ifade etmek isterim.

Metin ve aktarma bölümünün arkasından İsa Cumabekuulu varyantının bir de sözlüğünü hazırlamaya karar verdim. Bu sözlükte geçen sözler, daha önceden yayımlanmış sözlüklerdeki anlamlarına göre değil, metindeki anlamlarına göre anlamlandırılmaktadır. Ayrıca metinde daha çok Manas destanında karşımıza çıkan Manas'a, Semetey'e, diğer kahramanlara veya sadece destana has bazı hayvan, eşya ve yer isimlerini de Türkiye Türkçesine aktarmayıp bunların ne olduğunu veya hangi anlamlarda kullanıldığını açıklayan bir "*özel adlar dizini*" hazırladım.

Türk destan geleneğinin Kırgız Türklerine ait başyapıtı olarak da ifade edilebilecek olan Manas destanından bir bölüm olarak bilim dünyasına tanıtmaya çalışacağımız Semetey'in, bu alanda çalışma yapan araştırmacılar için bir yenilik olacağını ayrıca alanda yapılacak karşılaştırmalı çalışmalara yeni bir kaynak teşkil edeceğini düşünüyorum.